

Захари Стоянов – проблемът за автормитологизацията¹

Ивайло Димитров

Zahari Stoyanov – the problem of automythologization: *The text introduces the problem of automythologization in „Zapiski po balgarskite vastania“ (1884-1892) written by Zahari Stoyanov – the fabrication or selection of biographical facts which turn a person’s biography into a myth.*

Key words: *Zahari Stoyanov, „Zapiski po balgarskite vastania“; automythologization, biography, myth, sacred, historical*

ВЪВЕДЕНИЕ

Един факт от живота на З. Стоянов превръща неговото житиеописание в разказ за живота на достоен човек, на „човек с биография“ (по Ю. М. Лотман) [3, с. 365-376], в мит. В „Записки по българските въстания“ знаковото събиране на „реалности“ (ако условно приемем митологичното като реалност от втори ред) не се отчита като някаква специфика на разказа, а го мисли за негова природа.

Въпросът: образован ли е Джендо и какво образование е получил в училище, или е самоук талант?

Според Т. Ташев легендата за безкнижния овчар, който сам се научил да чете и пише, когато му пораснали мустаци, се разпространява още от съвременниците на З. Стоянов – брат му Вичо, Н. Обретенов, Ст. Заимов и др., и се възприема от някои по-късни изследователи на неговото дело – Л. Стоянов, Кр. Генев, Г. Цанев и др. Съществува и противоположното становище, че З. Стоянов е получил високо за времето си образование в Сливенската полугимназия, но **сам поддържал баснята за „безкнижния“ и „самоукия“ овчар, за да се увеличава славата му** (подч. мое – И. Д.) [7, с. 12-13].

ИЗЛОЖЕНИЕ

Същинската тема тук не е истинността на факта за образоваността на З. Стоянов, а „поддържането на баснята“, в което се състои и актът на автормитологизация – на целенасоченото подчертаване и превръщане на конкретен факт (но факт само според автора на „Записки“-те) в мит² [2] от страна на З. Стоянов на неговата „самоученост“ и „безкнижност“, т.е. на „простотата“. Аксиологизацията на „простотата“ като „доброта“ (и „незлобливостта“ като неин контекстов синоним) във възрожденската литература начева от Паисий, в „История славянобългарска“ (1762)³ и става общо място в доосвободенската ни книжнина. „Простотата“ и „добротата“ (и „незлобливостта“) са ценностни маркери, които бележат българското в същностните за човека проявления и го отъждествяват с високото в етически план и с истински християнското.

В „Записки по българските въстания“ З. Стоянов продължава в реторическата традиция на Паисий, но с друга, идеологически обоснована във възрожденското време, комуникативна задача: за адресат на своя разказ призовава същите „братя, прости сиромаси“, за да декларира основанията на духовната близост в социалната

¹ Текстът е част от глава на дисертационен труд с обобщаващо заглавие „Захари Стоянов – представи за литературата“

² Тук приемаме определението на Милена Кирова за мита като „разказ или сюжет в смисъла на елинската традиция, където думата *mythos* означава свързано слово или „свързаност на словото във фабула. ...митът е винаги истина поне в едно отношение – доколкото е способен да изговаря доминиращите социално-културни нагласи на времето, в което е създаден и/или употребен като семиотична практика“.

³ На този въпрос обръщат внимание и Пелева, И. „Идеологът на нацията. Думи за Вазов. Пловдив, 1994., и Ганчева, Б. „Род“, „българи“, „народ“ в „История славянобългарска“. // ПУ „Паисий Хилендарски“, Научни трудове, т. 29, кн. 1., 1991 – Филологии.

съдба, любовта към българското и общото живеене в християнското. В мисленето на възрожденския българин тези ценности не се делят – достойният българин, „прост сиромас“, е благочестив християнин и ще си спаси душата; готовият на жертва за вратата християнин, „прост сиромас“, мъченически отстоява свободата на Отечеството, значи е патриот и добър човек. Паисий открива *„принципа на пресичане на историческото със сакралното, или механизма на правене на възрожденската метафора“* [4, с. 50]. В биографиите, които З. Стоянов пише, това пресичане е конструктивен принцип, смислопораждащ механизъм. Резултатът от събирането на историческо със свещено е доста интересен и винаги един и същ – избирателно подчертаното от биографията на личността „прост сиромас“ се трансформира във „факт“ от друг символен ред, чието текстово утвърждаване е в преданието: *„Това, което не е вариант на преданието, което не участва в неговото утвърждаване... се приема обикновено като нелитература, тя е в периферията на книжното поле на времето.“* [4, с. 86-87].

Ето няколко примера:

Л. Каравелов издава „Свобода“ и „Независимост“ в сиромашия, но не се отчайва, а се „вдъхва“ от нея и продължава да „воюва“ на полето на публицистиката честно и непорочно и всички го почитат като „нов месия“ заради „простото“, разбираемото „огнено слово“. И смъртта на Каравелов е в бедност. Дали в живота е така, или не – това е неважно. Преданието изисква смъртта да е в бедност и „осигурява памет“ за нея, защото е достойна, жертвена смърт. Авторът трябва да изгради разказа, да „произведе“ фактите така, че житейската история да изглежда достоверна според очакванията на тогавашната публика.

И безподобният, според З. Стоянов, Ботев живее в чужбина *„гол и бос, гладен и презрян... яде на двата деня един път“* [6, с. 432], ала смята себе си за щастлив, умен и блажен, за велик, защото животът му е осмислен от мисълта за страданията на братята сиромаси и за милото Отечество; няколко месеца ношува в изоставена воденица със своя съименник Христо Карловченина, двамата търсят храна, приютяват други сиромаси, а когато Карловченина безнадеждно полудява, бъдещият войвода се грижи за него. И още – Ботев, казва З. Стоянов, може да има топла храна, стая, чисти дрехи, „нравствено и физическо спокойствие“, всеотдайността му обаче го оставя при спътника му. Героят е решен *„да разваля и да унищожава щастливи, ... да облагодетелства поробени и презрени – прочее той сам трябвало да бъде презрян, сам да показва примери на жестока злоба и ненавист на заклетите врагове на човечеството!“* (подч. мое, И. Д.) [6, с. 529]. И още – за Ботев сродникът му Евлоги Георгиев (първият по богатство в Румънската столица) бил най-окаян човек, защото не помагал на бедните и на поборниците за свобода и правда [6, с. 641-642]. Акцентът и тук е върху бедността като нравствен пример, като избор на поведение.

Примерите може да се умножат. Удивителното сходство на мотивите в тях поражда впечатлението, че авторът конструира трафарет, шаблон, парадигма. Основанието да се мисли за готова схема за идеализация (и митологизация) на героя е подкрепено и от изключително важното за аргументацията на тезата за автоматологизацията твърдение на З. Стоянов, че *„краткото описание на живота на един бунтовник, бил той който и да е, може да бъде приспособено, с изключение на микроскопически подробности, на всеки един“* [5, с. 18]. „Приспособяването“ на житейските факти от описанието на живота на човека, „бил той който и да е“, е еднозначно – героят е „прост сиромас“, неговите родители също (макар читателят да узнава например, че Ботьо Петков е авторитетен човек и семейството му не страда от материални лишения), и една такава предпоставеност трансформира истински „било“-то в живота в друго, което е предание, мит.

И така, З. Стоянов сам поддържал версията за своята необразованост, за да печели слава. Според Ю. М. Лотман културата изработва свои модели на „хора без

биография“ и „хора с биография“. В културната памет на общността влизат само имената и делата на „хората с биография“. „Записки по българските въстания“ като мемоарна книга разказва жизнените истории на много хора – на Ангел Кънчев, Баба Тонка, Георги Бенковски, но и на З. Стоянов – и им осигурява съществуване. Друг въпрос е, че за целта авторът използва житийната форма, но на него ще обърнем допълнително внимание. Кои истории се помнят и по-точно кое от тези истории се помни? Ако парафразираме Ю. М. Лотман, в общностната памет остават имената и биографиите на онези хора, чието присъствие може да се определи като необичайно, нарушаващо определена норма (рутинна, средна, обичайна за времето и социума), заради друга (трудна, необичайна, странна, изискваща големи усилия), свободно избрана норма. С други думи казано, помнят се изключенията от нормата. Знаем, че Баба Тонка е родена от заможни родители, но в Записките бащата е прост овчар; А. Кънчев е по-скоро учен човек, но учеността е премълчана и в разказа за него разказвачът акцентира на обладаността на младия мъж от идеята за свободата; Г. Бенковски, „биографично обременен“ с тежко детство, възплачва идеала за достоен човек и вероятно поради това така пространно е представена в книгата неговата история...

В културната норма на Възраждането, следвана от З. Стоянов, ценностно се йерархизират не богатството и учеността, а бедността и простотата (безкнижовността). За автора на „Записки“-те, както е в Предисловието, деятелите на общото дело са прости, неучени, обикновени хора „все от долня ръка“, безусловно отдадени на общото дело, готови на саможертва в името на свободата на народа и Отечеството и не на последно място достойни свидетели на свящото дело, на историята. Затова и З. Стоянов непрекъснато в живота си поддържа мита за своята неученост – за да препотвърждава принадлежността си към достойните, истинските българи. На това място ще си позволим да припомним известната всекиму снимка, на която апостолът на борбата за свобода е с шаячното сетре, означаващо общностната му принадлежност към „прости сиромаси“. Образът, оставен от З. Стоянов за поколенията, може да се приеме за съзнателен избор, жест, стратегия. Потвърждава го емоционалното описание, което Ив. Вазов прави в романа „Нова земя“ (1896).

Захари Стоянов, без дата

Захарий Стоянов, изведенъж израсъл в герой на революцията, ходеше заранта с дружината си из улиците, облечен с вето, ожулено шаячево сетре, с дупки от изгорено... сам плувнал в доволство и световни блага и почести [1, с. 442-444].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Простият, безкнижовният човек според З. Стоянов има призвание: бидейки достоен участник и свидетел на историята, той трябва да свидетелства и за нейната истинност, да потвърди достоверността на преминалото, да разкаже живото предание, да осигури памет за това, което е било. Истината в преданието се подразбира. Според Ю. М. Лотман създателят на текста е обречен да създава само истинни текстове. А правата да създава текстове има само онзи, чиито творения не може да бъдат поставени под съмнение. В Предисловие З. Стоянов определя предаването на святата истина като върховен принцип на разказа, границите на извънтекстовата действителност стават граници на вътретекстовата реалност. Така изисква преданието, митът, свещеният разказ.

ЛИТЕРАТУРА

[1] **Вазов**, Ив. Нова земя. Роман из живота на българите през първите години след Освобождението в седем части. София, 1984.

[2] **Кирова**, М. Йордан Йовков. Митове и митология. София, 2001. Цитираме по: <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AulD=109&WorkID=2642&Level=3>>

[3] **Лотман**, Ю. М. Литературная биография в историко-культурном контексте (К типологическому соотношению текста и личности автора). // **Лотман**, Ю. М. Избранные статьи в трех томах. Таллинн, 1992, с. 365-376.

[4] **Сивриев**, С. ΜΥΘΟΣ и ΤΕΧΝΗ. Опит върху българската литература от миналия век. София, 1999.

[5] **Стоянов**, З. Записки по българските въстания. София, 1975.

[6] **Стоянов**, З. Исторически трудове. Съчинения в седем тома. Т. III. София, 2008.

[7] **Ташев**, Т. Захарий Стоянов. Документален ръкопис 1850-1889. София, 1995.

За контакти:

Ивайло Димитров Димитров – докторант, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Факултет „Хуманитарни науки“, Катедра „История и теория на литературата“, 0877 311 646, 0879 325 373, e-mail: dimitrov127@abv.bg

Докладът е рецензиран.